

DİVAN EDEBİYATINDA KEŞTÎ-NÂME VE SAHİLNÂMELERDE DENİZ VE KIYI FOLKLORU

Dursun Ali TÖKEL*

Klasik edebiyatımızın edebî ürünlerini deniz, denizcilik ve kıyı folkloru açısından incelersek acaba nelerle karşılaşırız? Divan edebiyatı adını da verdiğimiz bu edebiyata bakarak halkın deniz ve denizcilğe dayanan kültürü ve yaşantısını tespit edebilir miyiz? Yüzyıllar boyunca deniz kıyısında yaşayan veya denize dayalı bir hayat süren insanların folkloru bu edebiyata ne kadar yansımıştır? Divan edebiyatımız, “*insanların denize ve denizcilik faaliyetlerine bağlı kültürel hayatları, inançları ve hayatlarındaki geleneksel uygulamaları hakkındaki bilgiler*” şeklinde kısaca tanımlayabileceğimiz deniz folklorunun o zamanki görünüşü hakkında bize ne kadar bilgi ve belge sunabilir?

Bütün bu sorulara basitçe şu şekilde cevap vererek başlayalım: Klasik Edebiyatımızda denizcilik, kıyı ve deniz kültürüne dair pek çok ayrıntılı göndermelere, kullanımlara, imge ve simgelere rastlamak; gündelik hayatın deniz ve denizcilikle ilgili somut ve hayli zengin hayat sahnelerine şahit olmak mümkündür.

Üç tarafı denizlerle çevrili olan bir coğrafyada kurulan ve sonra dünya okyanuslarına açılan, hususiyyle kendi tersanelerinde yapmış oldukları muazzam donanmasıyla bu denizlerde hükümlük süren, Akdeniz’i, Karadeniz’i, Ege Denizi’ni (o zamanlar da Ege denizi Akdeniz olarak anılıyordu, ayrıca Ege Denizi diye bir deniz yoktu), bir Türk Gölü haline getiren, Çaka Bey, Turgut Reis, Barbaros Hayrettin Paşa, Piri Reis gibi dünya çapında denizciler yetiştiren bir imparatorlukta sanat ve sanatçıların deniz ve denizle ilgili hayat sahnelerine bigâne olması düşünülemez. Divan şiirini hayat ve hakikatten kopuk gösteren düşüncenin baskın bir şekilde hâkim olması bizleri bu tür realist dünyanın bileşenlerinden maalesef uzak göstermektedir. Halbuki hayat ne ise edebiyat da onun içinde seyreden bir insani faaliyettir. Meselenin deniz ve denizcilik boyutu bu edebiyatın hayatı birebir yansıtan en önemli varlık alanlarından biri olmuştur.

* Prof. Dr. – Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul – TÜRKİYE datokel@fsm.edu.tr
(ORCID: 0000-0003-0107-3669)

Klasik Türk edebiyatında *gemi*, *keştî*, *fülk*, *sefîne*, *zevrak*, *deniz*, *ummân*, *bahr*, *zevrak*, *kayık*, *sahil* vb. pek çok deniz ve denizcilikle ilgili kelime, araç ve varlıklar şiirlerde kimi zaman gerçek, kimi zamanda mecazi anlamlarıyla kullanılmış, bu varlıkların toplum hayatındaki yeri üzerinde durulmuştur. Mesele şiir olduğunda bu varlık alanının pek çok imgenin kaynağı olacağına da şüphe yoktur. En basitinde hayat bir deniz ve insan bu denizde, dalgalar içinde yol almaya çalışan bir kayık gibidir. Bazen hayat bir deniz, insan gönlü bu denizde yolculuk yapan ve nice dalgalarla boğuşan bir tekne gibidir. Divan şairleri deniz ve denizcilik tabir ve terimlerini imgesel planda kullanmakla kalmamışlar, deniz ve insan ilişkisini uzun soluklu anlatan edebî türler inşa etmişlerdir. Bu türlerin başında da *Keştî-nâmeler* ve *Sâhil-nâmeler* gelir.

Biz bu edebiyatı hem gemi, gemicilik, deniz ve denizcilik terim ve tabirleri açısından ve hem de yukarıda bahsettiğimiz deniz ve sahillere dayalı edebî türler açısından inceleyebilir ve divan edebiyatında deniz ve denizcilik dünyasının izlerini sürebiliriz: “*Kültürümüzde, edebiyatımızda deniz, gemi ve ilgili parçalarıyla alakalı olarak tahmin edebileceğimizden daha fazla ve çeşitli yönlerde malzemelerin ve hususiyetlerin tespiti mümkündür.*” (Çelebioğlu, 1998: 625).

Bu konuda ilk çalışmalardan birini yapan Amil Çelebioğlu, Halk ve Divan şiirimizde gemiyle ilgili hususiyetleri üç başlık altında incelemektedir.

1. Gemi, kayık, yelken, lenger (çapa) vb. kelimelerin doğrudan veya benzetmelerle zikredildiği şiirler. Bunlar daha çok muhtelif konulardaki şiirlerde beyit veya dörtlükler içinde geçmektedir.

2. Gemi, gemicilik, deniz, deniz savaşları vasfında tasviri, tavsifi medhiye veya hikâye nevinden müstakil yahut bir eserin içinde parçalar halinde şiirler

3. Gemicî dili (ıstılâhât-ı mellâhan, lisân-ı mellâhan) ile yazılmış şiirler.

Örnek olarak Amil Çelebioğlu, şu başlıklar altındaki metinleri izah etmiştir, deniz ve denizcilikle ilgili hangi terimlerin hangi kavram ve metaforlar için kullanıldığını tek tek göstermiştir. Aşağıda bu örneklerden bazıları sıralanmıştır:

gemi-felek

gemi-felek, kayık-yıldız

gemi-hilal

gemi-dünya

gemi-nuh

gemi-hızır
gemi-şeriatgemi-aşk, hüsn
gemi-gönül
gemi-fikir, endişe
gemi-hayal
gemi-ayrılık,
gemi-murat (ümit, emel)
Gemi-kadeh, şarap,
Gemi-âşık-maşuk,
Gemi-şiiir (kitap)
Gemi-hayat,
Gemi-tabut (ecel, ölüm, imamın kayığı)
Gemi-vücut (beden, cisim, ten, varlık)
Gemi kaş,
Gemi-göz,
Yelken-çiçek, yelken-lale-başlık
Yelken-etek,
Yelken-kubbe
Kürek-kirpik,
Çapa-hilal,
Çapa-ayak,
Çapa-saç, (Çelebioğlu, 1998: 627-645).

Hem Divan şiirinde yer alan deniz ve denizcilik hayatına ait metaforların incelenmesinde ve hem de Divan şiirinde deniz ve denizcilik hayatının doğrudan edebiyat ve folklorla yansımalarının incelenmesinde bu üç gruba dikkate almamız gerekecek demektir. Birinci maddede gemi ve denizle ilgili kelime ve tabirler bazen hakiki, bazen de mecaz anlamında kullanılır. İkinci maddede deniz ve denizle ilgili unsurlar da yine mecaz ve gerçek anlamında karşımıza çıkar. Üçüncü grupta yer alan metinlerde deniz ve gemi ile ilgili kullanımlar daha ziyade mecazidir ve burada tevriye sanatı dahilinde deniz ve gemi terimleri kullanılarak başka bir insani halin hikayesi anlatılır.

Daha Aşık Paşa'nın *Garibnâme*'sinde deniz ve denizcilik terimlerinin pek çok insani hali anlatan metaforlar zinciri içerisinde çok zengin gösterenler halinde kullanılmıştır. Ben başlangıç olarak Aşık Paşa'nın bu çok orijinal benzetmeler dünyasının, behemehal bilinmesi gerektiğine inanıyorum.

Aşık Paşa, dinin ve insanî hayatının hemen bütün evrelerini gemi ve deniz metaforu dahilinde anlatmıştır:

Âşık Paşa'ya göre insanoğlu yeryüzüne gelmiş ve yolu bir şekilde deniz ile kesmiştir. Denizi geçmek isteyen insanın bir alet yapması gerekir ki bu da gemidir. İnsanlar sağlam gemiler yaptılar ve onunla denizleri geçmek dilediler. Fakat denizden geçip karşıya ulaşmak hiç de kolay değildir. Aşık Paşa bunun yollarını anlatacağını söyler:

Bu deñizden geçmege kuvvet gerek

Kuvveti yitmeyene âlet gerek

Çünkü deñze girmek ister âdemi

Çâresi yokdur dahi illâ gemi

Pes bu kez muhkem gemi eylediler

Ya 'ni anuñla deñiz geçmek diler

Geldük imdi ol gemi ahvâlini

Eydelüm bir bir niçe 'ymiş hâlini

Kim deñizden geçmek anuñ niçedür

Diñle imdi kim hikâyet nitedür

Fakat iş gemi yapmakla bitmez elbette. Gemi, nasıl ve ne şekilde hareket etmeli ve hangi teçhizat ve unsurlarla donanmalıdır ki insan karşı sahile sağ salim ve selamet içinde çıkabilsin? Bu konuda Âşık Paşa sekiz nesne belirler. Ona göre sekiz temel unsur tamam olmadan geminin selamete karşıya geçmesi mümkün olmaz:

Olmayınça ol sekiz nesne tamâm

Heft deryâ geçmedi bu hâs u 'âm

Daha sonra da bu sekiz nesnenin neler olacağını bir bir sıralar:

*Biri evvel şol deñizdür kim didüm
Şerhi birle saña takrîr eyledüm*

*Biri şol kim dilde adı gemidür
Deñize girmekligüñ ol emidür*

*Biri yilkendür gemide görseñe
Kim havâdan yil gelür doknur aña*

*Biri lengerdür kim ol egler gemi
Tâ ki garka varmaya bu âdemî*

*Birisi yildür ki hak emri-y-ile
Sürer iltür gemiyi ilden ile*

*Biri şoldur kim gemiçi ol-durur
Bu deñizler düpdüz aña yol-durur*

*Biri hód halkdur ki tolmuşdur gemi
Bu gemi girmek içündür âdemî*

*Biri hem halkuñ metâ‘ u zâdidur
Kim deñize girmegüñ bünyâdidur*

*Bu sekiz nesne-y-ile geçlür deñiz
Yohsa deñizde ne hód yil var ne iz*

Âşık Paşa‘ya göre denizi gemiyle geçmek için önce bir *deniz* gerekmektedir.

İkincisi denizi kendisi aracılığıyla geçeceğimiz bir *gemidir*.

Üçüncüsü rüzgârın kuvvetini doldurarak gemiyi hareket ettirecek olan direği sağlam bir *yelkendir*.

Dördüncüsü hareket eden gemiyi durduracak *demirdir*. Zira o olmasa yolcular boğulup giderdi.

Beşincisi geminin yelkenlerini doldurup onu ilden ile götüreceği olan *rüzgârdır*.

Altıncısı denizleri avucunun içi gibi bilen *gemicidir*.

Yedincisi gemiyle beraber *yolculuk edecek insanlardır*.

Sekizincisi ise gemide halkın yiyecek içeceği olan *azıklar*dır.

Peki Âşık Paşa'nın, bu deniz ve gemi anlatısıyla asıl amacı sadece bir gemi yolculuğunu mu anlatmaktır? Tabii değil!. Onun asıl amacı deniz, gemi ve sair araçları bir metafor olarak kullanmak ve bunlarla asıl *insanın dünya macerasını anlatmaktır*:

Añlayasın bunda ma'nî ne'ydügin

Diñle imdi eydeyüm niçe'ydügin

Bu meseldür kim didüm bir bir saña

Añlagıl bu ma'niyi batgıl taña

Bu meseldür añlayasın hâlünü

Diñle imdi niçedür ahvâlünü

diyerek asıl amacını açıklamaya başlar.

Deniz ile kast edilen âlem,

Gemi ile ten,

Yelken ile gönül,

Yel ile hayır veya şer,

Lenger ile şeriat,

Gemici ile akıl,

Yolcular ile fikir,

Azık ile ameldir. (Âşık Paşa, 2000: 363 vd.)

Bütün bunlar edebî incelemeler olarak yapılması gereken çok ayrıntılı araştırma ve tasnifleri gerektirir. Fakat bizim bu makalemizdeki önceliğimiz deniz ve kıyı folkloru açısından inceleme olduğu için Divan şiirine bu açıdan bakacağız.

Keşfînâmeler, Deniz ve Denizcilik Hayatı

Mevcut bilgilerimize göre gemicilik terimlerinin şiirlerinde kullanan ilk şair olarak Yetim görünmektedir. A. Tietze'ye göre (1951) *anlaşılması hayli zor olan* Yetim'in denizcilik tabirlerini kullandığı şiiri, zamanında bir akis uyandırmamış ve bu sahada yalnız kalmıştır. Ondan 15-20 yıl sonra denizcilik terimleriyle yazdığı şiiri bir efsane haline gelen şair, daha sonra pek çok şairin şiirine tahmisler ve nazireler yazdığı Vardarlı Âgehî'dir. Âgehî'nin Denizcilik ıstılahlarını birer metafor/mecaz olarak kullandığı kasidesi pek meşhur olmuş, Derûnî, Gubârî, Taşlıcalı Yahya ve İşkî gibi şairlerce tanzir edilmiştir. Ayrıca Âgehî'nin bu kasidesine Monla Mehemed ve Za'fî de birer tahmis kaleme almışlardır. Âgehî'nin bu kasidesi o kadar meşhur olmuştur ki ondan sonra denizcilik terimleriyle şiirler yazmak bir moda, bir akım haline gelmiştir. Mesela bütün bu Keşfî-namelere ilaveten yazmış olduğu 110 beyitlik bir *Keşfî-nâme* ile deniz yolculuğunu eleştiren ve denizde yaşamış olduğu felaketleri bir bir anlatan Cûyî de bu modaya uymuş şairlerdendir: "*Görüldüğü üzere Cûyî de, XVI. yüzyıl şairlerinden özellikle Nigârî, Kâtibî ve Yetim gibi şairlerin şiirleriyle moda haline gelen gemicilik terimleriyle şiir yazma geleneğine uymuş oluyor.*" (Bektaş, 2011).

Âgehî'nin kasidesi gerekse ona yazılan nazirelerde denizcilik terimlerinin kullanılması Yetim'in şiirlerindeki farklıdır. Yetim, denizcilik tabirlerini genellikle deniz hayatından sahneler aktarmak için kullanırken, Âgehî ve ona nazire yazan şairler denizcilik ve gemi tabirlerini aşkı ve tasavvufu anlatmak için daha ziyade mecazi ve metaforik bir zenginlik içinde kullanmışlardır.

Peki denizcilik terimleriyle şiirler yazmak demek olan Keşfînâme türü ve özellikleri nelerdir: "Klasik edebiyatta şairlerin gemi yolculuğunu ve deniz seferlerini anlatan şiir parçalarında Keşfî-nâme başlığını görmekteyiz. Kaside nazım şekliyle yazılan bu yazılar devrin devlet adamlarına ve önemli kaptan-ı deryâlarına sunulmuştur. Bunun yanı sıra gemi yolculuğunu veyahut deniz savaşlarını tasvir eden yazılarda da bu başlığı görmek mümkündür." (Gündüz, 2016: 18).

Bu demektir ki bizler Keşfî-name türü şiirleri incelemek suretiyle bu şiirlerde o devirlerde deniz ve denizcilik hayatının ayrıntılarını ve bunun halka ve topluma yansıma hallerini tespit edebiliriz. Zaten bu şiirler incelendiğinde de araştırmacılar bu hususa bilhassa dikkat çekmişlerdir. Cûyî'nin yüz on beyitlik Keşfî-nâme'sini inceleyen araştırmacı bu husustaki kanaatini şöyle ifade eder: "*Toplam yüz on bir beyitten ibaret olan manzumede bu kadar deyimin kullanılmış olması, şairin gemi seyahati sırasında çektiği sıkıntıları anlatması bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca şairin Türkçeye ve halk kültürüne ne derece vâkıf olduğunun da bir göstergesidir.*" (Bektaş, 2011: 604).

Bu tür metinlerde, folklor araştırması olarak karşımıza çıkan en zengin birincil malzeme halk deyimleridir.

Deyimler:

Divan şiirinde yer alan deniz ve denizcilikle ilgili metinlerde bu sahadan dilimize aktarılan pek çok deyim vardır. Amil Çelebioğlu, Divan ve Halk şiirinde deniz ve denizcilikle ilgili olarak zikri geçen bazı deyimleri şöyle sıralamış:

1. *Akdeniz''de kaptan, Mısır'a sultan*
2. *Akıntıya kürek çekmek*
3. *Aklına yelken yapmak,*
4. *Baştan kara düşmek (etmek),*
5. *Baştan kıça kadar,*
6. *Bir gemi donanır, bir kız donanmaz,*
7. *Bir gemide iki kaptan olmaz*
8. *Boş kürek çekmek,*
9. *Boşuna kürek sallamak*
10. *Bulut yelkene sığmaz, çabalama kaptan*
11. *Çala kürek gitmek,*
12. *Çifliğin içinde, geminin kıçında¹*
13. *Demir almak/atmak/salmak,*
14. *Demirmek,*
15. *Dümen çevirmek,*
16. *Dümen neferi,*
17. *Dümen suyundan gitmek,*
18. *Dümen tutmak,*
19. *Dümeni bozuk,*
20. *Dümeni doğrultmak,*
21. *Dümeni ele almak,*

---

¹ Bu deyim farklı bir şekilde hala kullanıldığı görülmektedir. Bu metni yazma aşamasında konuştuğum bir abhabım şöyle dedi: “Bir müşterim vardı. Ona babası hep şöyle dermiş: İşinin başında ol, geminin kıçında ol!”

22. *Dümeni kırmak,*
23. *Dümensiz, yelkensiz gemiye dönmek,*
24. *Eğri gemi doğru sefer*
25. *Eş gemisi yürümüş elti gemisi yürümemiş,*
26. *Fener göstermek,*
27. *Fora etmek,*
28. *Fora kürek,*
29. *Fora yelken,*
30. *Gelin havası (denizde durgun hava)*
31. *Gemi aslanı,*
32. *Gemisi karaya oturmak,*
33. *Gemisi şapa oturmak,*
34. *Gemisini batıran sandalını aramaz,*
35. *Gemisini deryaya salmak,*
36. *Gemisini engine salmak,*
37. *Gemisini kurtaran kaptan,*
38. *Gemiye binmeyince navlun verilmez,*
39. *Gemiye duvarda/kağıtta, suyu bardakta,*
40. *Hırsız küreğiyle yanaşmak,*
41. *İskandil etmek,*
42. *Karadan alet onarmak,*
43. *Karadeniz'de gemileri batmak,*
44. *Küreğe konmak,*
45. *Kürek esiri olmak,*
46. *Kürek mahkumu,*
47. *Muhalif rüzgar,*
48. *Muvafık yel,*
49. *Pazar kayığı gibi,*
50. *Pupa yelken gitmek,*

51. *Tayfa ne kadar da çok olsa iş geminin kaptanındadır,*
52. *Tayfanın akıllısı geminin dümeninden uzak durur*
53. *Tek kürekle mehtaba çıkmak,*
54. *Tenta fora yelken sökmek,*
55. *Tersane umuru olmak,*
56. *Yelken açmak,*
57. *Yelkenleri suya ermek/değmek/indirmek,*
58. *Yelkenleri şişmek,*
59. *Yel yepelek yelken kürek” (Çelebioğlu, 1998: 625).*

Burada bir örnek kullanımı vermek isteriz.

Agehî'nin şu beytinde “yelken açmak” deyimini, bir denizcilik terimi olarak çok uygun bir şekilde kullanılmıştır:

Ey gönül nice yatarsın bu limân-ı tende

Himmetün lengerin al mevsimidür aç yelken

Havanın bozuk olduğu günlerde gemiler limana bağlanır veya uygun bir yere demir atar. Hava şartları uygun olduğunda gemiler demir alıp denize açılır. Bunun gibi şair de *tenini* limana benzetmiş ve artık demir alıp ayrılmak zamanının geldiğine işaret etmiştir.

Cûyî'nin Keşti-nâme'si de deyimler açısından çok zengin bir malzeme barındırmaktadır. Dolayısıyla toplam yüz on bir beyit olan Cûyî'nin keşti-nâme'sinde geçen pek çok deyim konumuz açısından önem arz eder:

“Kasidede geçen deyim ve kalıplaşmış halk söyleyişleri şunlardır:

Derd-i ser,

Aklı başında ol-,

Cehennem deresi,

Havaya dayan-,

Çan bâzârına düş-,

Dünya delisi ol-,

Göze uyku kapısı gir-,

Cân ü cihândan bez-,

Eşribesi Kevser ol-,

Garîbin biri ol-,

Nakd-ı sabrı yağmala-,

*Mir'ât-i Safâyı sı-,
Ser-geşte ol-,
Gûşuna silistre sesi ir-,
Kürek elde hazır ol-,
Bahri cûşa getir-,
Kahrın anası atası ol-,
Zülf-i zincirine bend ol-,
Başdan kıça dek,
Dîdemizin pusulası,
Gönül fırkatası şikest ol-,
Başıma yazu imiş,
N'ideyin elden ne gelir,
Gönül çağlaması,
Ser çek-,
Hûn-ı insâna susa-,
Karın ağrısı,
Göbek borısı,
Meded san-,
Gögüs ger-,
Havâda yele-,
Kürek çek-,
Başdan aş-,
Harâya çal-,
Belâ silsilesi pâyine sarıl-,
Torlak gidisi ol-,
Dâma düşmek,
Câna mübârek ol-” (Bektaş, 2011).*

Terimler:

Keştî-nâmeler, denizcilik terimleri açısından da fevkalade önemli metinlerdir. Kimisi bugün yaşayan kimisi ise bugün artık kullanımdan düşmüş nice terim için keştî-nâmeler önemli birer kaynak ve hatta hazine durumundadır.

Cûyî’de geçen gemicilik terimleri şunlardır:

*Orsa poca,
Dek dori,*

Silistra,
Hamleci,
Ala,
Fora,
Top otu,
Top kıyyesi,
Re'is,
Keştî,
Kıç,
Seren,
Dedegi,
Cunba,
Mıknatıs,
Pusula,
Firkata,
Pâre,
Âlet/halat onarmak,
Levend,
Fit,
Cebe,
Alarğa,
Kalyata,
Borazan,
Elvend/alavand,
Kapudan,
Ferzâne vs. (Bektaş, 2011: 604).

Bir de *Lisan-ı Mellâhân* denilen gemici terimlerini kullanılarak yazılmış şiirler vardır ki bunlar *Meslekî Kullanımlı Şiirler* alt başlığı altında zikredilir:

“*Mesleki Kullanımlı şiirler*: Bu bölüm *Lisân-ı Mellâhân* denilen gemici diliyle yazılmış şiirlerden oluşmaktadır. Bu türden yazılmış şiirler özel ifadeler ve argo kelimeler barındırır. Hakiki kullanımlı gemici dili şiirleri de bu kategoriye dâhil edilebilir. Çünkü mesleki kullanımlı gemici dili şiirlerinde gemi etrafında oluşan kelime jargonu söz konusudur. Dolayısıyla bir sözlük yardımı olmadan anlaşılması güçtür.

Kandilisada nigûn ol ya serende ber-dâr

*Yâ bilaşkerme kenârında kürekde der-kâr
Yüri çek çifte kürek tek beni görme zinhâr
Götür ırgalyayı olma paçariz ey ağyâr
Yâri ben bahr kenârında kenâr eyler iken
Monla Mehemmed*

Kandilisa: Yelkenleri yukarı kaldırmak için kullanılan halat.

Bilaşkerme: Sandala benzer bir tür küçük gemi.

İrgalya: Yunanca *ergaleia* kelimesinden aletler ve makara (balıkçı teknelerinde) anlamına gelir.

Paçariz: Görülmekte olan bir işi veya yapılmakta olan bir manevrayı geciktirmeye veya bu işler üzerinde oyalanmaya sebep olan engellere, vaziyetlere denir.” (Gündüz, 2016: 29-30).

Kaynağı denizciliğe dayanan ve kimileri bugün de yaşayan bazı terimleri burada kısaca açıklamak istiyoruz:

Dolmuş: Bugün de kullandığımız bir ulaşım vasıtası olan *dolmuş*, başlangıçta, Osmanlılar döneminde bir deniz aracı olarak ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Divan şiirinde *dolmuş* ve bunun deniz aracı olmasıyla ilgili hayli malumat vardır:

“İstanbul’da sandallar müşteri ile tamamen dolmadıkça kalkmazlar ve mütemadiyen ‘dolmuşa bir’ diye bağırırlardı. Bu, ‘daha bir müşteriye ihtiyacım var; kalkacağım’ demektir.

Boğaziçi’ne vapur işlemediği devirlerde mesela Sirkeci’den kalkan *dolmuş sandal Beykoz’a iki saatte varacağı için erbâb-ı sefâdan olan yolcular her türlü işret levazımatıyla yola çıkarlar; demlenerek, okuyup eğlenerek giderlermiş. Bâki’nin şu beyti bu âlemi anlatıyor:*

Kenâr-ı ıyş u safâya geçilse dolmuş ile

Pür olsa yine mey-i hoş-güvâr zevrakta (Onay, 2009: 152).

Ateş Kayığı: “Sâbit’in şu beytindeki *ateş kayığı* sözü, bir nevi nakil vasıtasının adıdır:

Lütfuna ısınsa ne aceb cân-ı ehibbâ

Ateş kayığı kendisidir zevrak-ı sehbâ

‘... Kadimde harik olduğu zaman yangın tulumbalarını İstanbul’dan Üsküdar’a Anadolu yakasından Rumeli sahiline nakleylemek için kullanmalarındandır. Ateş kayıkları Eminönü’nde nöbet beklerler; Üsküdar’a

veya p cihette harik vaki olduğu zaman İstanbul'un yangın tulumlaları, tulumbacılarla beraber bu kayıklara tahmil ve irkab edilir ve yangın nöbetçisi elinde harbisini tuttuğu halde kış üstüne atururmuş.” (Onay, 2009: 284).

Barbariça/barbaritsa: Tietze bu kelime için şöyle diyor: “Bu kelimeyi lügatlerde bulamadık. Beyitten, bir giyim eşyası olduğu anlaşılıyor. Bu itibarla «sincab» mânasında olan Slâvca ververitsa kelimesi veya “sansar, gelincik” mânalarına da gelen Rumca varyantı akla gelebilir. *Belki siyah atlas kaplı bir kürkten bahsediliyor. Evliya Çelebi'de “berberiça kırmızı fesli” ibaresi geçmektedir.*” (Tietze, 1951: 119).

Bir başka kaynakta ise Barbariça ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: “Beyitte açıkça görülüyor ki barbariça gemicilerin giydiği bir tür kıyafet anlamında kullanılmış. Ayrıca Monla Mehemmed ve Za'fî'nin Agehî'nin kasidesine yazdıkları tahmislerinde zikredilen beyti tahmis ederken “yelek” ve yine bir tür yelek demek olan *fermene* kelimesini kullanmışlardır. Buradan yola çıkılarak “barbariça” kelimesinin yelek benzeri bir kıyafet olduğu düşünülebilir.” (Tuncel, 2008: 19).

Zifoz: Kasırğa. Tietze, bu kelimenin Rumca olduğunu söyledikten sonra anlamına dair Nâimâ'dan bir alıntı yapıyor: “Bir kasırğa zuhûr eyledi-ki bahrîler ana zifos derler.” (Tietze, 1951: 128).

Foğla: Tietze bu kelime ile ilgili şu bilgileri veriyor: “Lügatlerin kaydetmediği bu kelimenin mânasını tâyin etmek güçtür. ‘Vardiya’ mânasına geliyorsa belki ‘viğla’ kelimesiyle alâkası vardır.” (Tietze, 1951: 128).

Bir başka kaynakta ise şu bilgi vardır:

“İtalyanca. ‘Foglia’ dan *yaprak*, *varak* anlamına gelir. Şiirimizde defter anlamında kullanılmış.

Nevbetün foglasını beş güne dek eyle şümâr

Vardiyanın defterini beş güne dek hesapla... Bugün hala vardiya zabitleri vardiyaları süresince geçen olayları, hava durumunu, rüzgârın yönünü ve saat başı buldukları tahmini mevkilerini vardiya defterine kaydederler.”

Maryol: Osmanlı donanmasında ücret mukabilinde çalışan mütehasıs denizci, bunlar ekseriya Rum olurdu (Venedik lehçesindeki mariol kelimesinden), kelime daha sonraları “izbandut” ve “soytarı” mânalarında kullanılmıştır (Tietze, 1951: 134).

Bir başka kaynakta ise bu açıklama vardır: “Hristiyan denizci demektir.” (Tuncel, 2008: 89).

Memoratlar:

Halk arasında Hızır'ın denizde zorda kalanlara yardım ettiğine dair inancın yansımaları bu metinlerde görmek mümkündür:

Seyr eden yüzünü deryâda erişür Hızra

Kadre uğrar seni bir kerre kadirğada gören (Gündüz, 2016: 20)

Bu da Za'fi'nin tahmisinden:

Kimi yemde, kimi sahrada erişür Hızra

Çâresüz kaldığı esnâda erişür Hızra

Âşık ammâ ruh-i zibâda erişür Hızra

Seyr eden yüzünü deryada erişür Hızra

Kadre uğrar seni bir kerre kadirğada gören (Tietze, 1951: 180).

Atasözü / Güzel Söz:

“Top otu beylikten olunca, güllesi Bağdat'a gider.”

Bu atasözü TDK sözlükte şöyle açıklanmış: “Yararlandığı gereci bedava elde eden ve bol bol kullananla yarışılmaz.”

Atasözü Sözlüğünde ise şu açıklama var: “Bol ve bedava gereçle yapılan işler, yarış kabul etmeyecek ölçüde iyi, güzel olur.” Bu atasözünde geçen “top otu” ise “Topu ateşlemekte kullanılan barut.” anlamına geliyormuş (Aksoy, 1988: 451).

Keşî-nâmelerin folklorik açıdan değeri bunlardan değil elbette. Biz sadece birkaç örnek vermekle iktifa ettik. Keşî-nâmler bu açıdan beyit beyit ayrıntıları ile incelenmelidir.

Sâhil-Nâmeler ve Folklor

Sâhil-nâmeler Divan şairlerinin İstanbul kıyıları, sahilleri ile buralardaki yerleşim yerlerini, eğlenceleri, meşhur olduğu özelliklerini, halkın buralarla ilgili inanç ve düşüncelerini ve yaşayış biçimlerini anlattıkları şiirlere verilen addır. Örneklerine az rastlanır. Genellikle mesnevi biçiminde yazılmışlardır.

Bilindiği kadarıyla ilk sâhil-nâme, 1745'te vefat eden şair Mustafa Fennî'nin *Sâhil-name*'sidir.

Mesnevî nazım şekliyle yazılan ve tamamı 63 beyit olan bu *Sâhil-nâme*'de “Fennî Boğaziçi'nin Rumeli ve Anadolu sahillerindeki beldelerini tavsif eder. İlk beyitten itibaren her beyitte bir beldeden söz etmek suretiyle toplam 63 beyitte 63 beldeyi anlatır. Beldeleri işlerken önce Rumeli sahilinin

güney kesiminden Galata ile başlar, kuzeye Değirmenlik'e kadar gider, oradan karşı sahile Anadolu yakasına geçip Hünkâr iskelesinden başlayarak kuzeyden güneye doğru iskele yerlerini işleyerek Fenerbahçe'ye kadar gelir ve son olarak Adaları tasvir etmek suretiyle manzumesini bitirir.

Buralardaki beldelerin isimleri şöyledir:

Galata, Mumhane, Tophane, Salıpaazarı, Fındıklı, Kabataş, Dolmabahçe, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutkaryesi, Arnavutköyü Akıntısı, Hasankalfa, Bebek, Kayalar, Hisar, Şeytan Akıntısı², Baltalimanı, Mirgun, İstinye, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere, Kefelikaryesi, Sarıyar, Rumeli Hısnı, Karataş, Fener, Soğuksu, Kavak, Umuryeri, Değirmenlik, Hünkâr, Yalıköy, Beykoz, Sultaniye, İncirli, Paşabahçe, Çubuklu, Kanlıca, Körfez, Hisar, Göksu, Küçüksu, Kandilli, Vaniköy, Kulelibahçe, Çengel, Beylerbeyi, İstavroz, Kuzguncuk, Öküzlimanı, Üsküdar, Şemsipaşa, Şerefabad, Ayazma, Salacak, Kızkulesi, Kavakbahçesi, Haydarpaşa, Kadıköy, Fenerbahçe, Adalar.” (Öztoprak, 2005: 15).

Mustafa Fennî, bütün bu sahil şeritlerini halk arasında meşhur olduğu özellikleriyle anar ve o günkü İstanbul mekanlarıyla ilgili çok değerli tarihi notlar düşmüş olur.

“*Meselâ, Emirgân, Yeniköy, Tarabya, Rumeli Hisarı, İncirli, Paşabahçe, Çubuklu, Hisar, Kandilli, Beylerbeyi, İstavroz, Kızkulesi ve Fenerbahçe için şunları söyler: Âşık ve zevk sahibi kişilerin seyir, gezi ve eğlence yerleridir; eğlenmek, dinlenmek, Boğaziçi'ni ve tabiatı seyretmek isteyen kimse bu mekânları tercih eder.*

Bazı beldelerin ise kendilerine has özellikleri konu edilir. Meselâ:

Vaniköyü Kadızadeli'nin köyü, Kefelikaryesi çamurlu bir yer,

Kuzguncuk Arapların içki içmek ve eğlenmek için seçtikleri bir yer,

Öküzlimanı sığır mekânı,

Şemsipaşa tercih edilen yerleşme mekânı,

Ayazma ise güzel suyu ile bilinen bir yer olarak tarif edilir.” (Öztoprak, 2005).

Diğer bir *Sahil-nâme* ise İzzet Efendi'ye aittir. Kaside nazım şekliyle yazılan bu manzume 65 beyittir.

² Şeytan akıntısı: “*Küçüksu Koyunun dışından bir kavis yaparak Kandilli Burnuna yalayılarak Akıntı Burnu'na yönelen kuvvetli akıntıya Şeytan Akıntısı denir.*” (URL-1). Bir başka kaynaktan “şeytan akıntısı” ile ilgili şu bilgi vardır: “*İstanbul boğazında üst akıntıları Karadeniz'den Marmara'ya doğrudur. Kuzeyli rüzgârlarda artar veya azalır ama Karadeniz'de Poyraz rüzgârı sertse en yüksek hıza çıkar. Kuzeyden Güney'e akan akıntı en yüksek hıza Rumelihisarı Emirgan arası (şeytan akıntısı).*” (URL-2)

“12-60. beyitler arasında Galata’dan başlamak üzere önce Boğaziçi’nin Avrupa yakası sahilleri Karadeniz’e doğru, sonra Anadolu yakası sahilleri, Karadeniz’den Marmara Denizi’ne doğru Fenerbahçe’ye kadar konu edilmiştir. Bu yerlerin isimleri, metindeki sıralama takip edilerek verilecek olursa şu şekildedir:

Galata, Mumhane, Tophane, Salıpazarı, Fındıklı, Kabataş, Dolmabahçe, Beşiktaş, Karabali, Kılıçiskelesi, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Bebek, Hisar, Balta, Mirgune, Hasankalfa, Kayalar, Şeytan Akıntısı, İstinye, Yeniköy, Kalender, Tarabya Büyükvadi, Kefelikaryesi, Kırım, Sarıyar, Karataş, Fener, Değirmen, Hünkâr, Tokat, Yalıköy, Soğuksu, Beykoz, Çeşmebaşı, Paşabahçe, Çubuklu, Kavak, İncirli, Sultaniye, Kanlıca, Körfez, Anadolu, Kandilli, Göksu Vaniköy, Çengel, Kuleler, Beylerbeyi, İstavroz, Çamlıca, Kuzguncuk, Öküzlimanı, Üsküdar, Şemsipaşa, Balaban, Ayazma, Salacak, İhsaniye, Harem İskelesi, Haydarpaşa, Kadıköy, Fenerbahçe.” (Öztoprak, 2005: 17).

İzzet Efendi de, Mustafa Fennî gibi sahil-nâme’sinde uğramış olduğu bu sahil beldelerinin özelliklerini belirtir.

“İzzet Efendi her sahil beldesini o bölgenin en önemli özelliklerini vurgulayarak tanıtır:

Hisar’ın nar çiçekleri güzelin dudakları gibi güzel *renkli ve lâtifdir,*
Çamlıca’nın suyu “âb-ı hayat” gibidir,
Ayazma’nın suyu güzeldir fakat *az bulunur,*
Üsküdar’ın bağları safalıdır,
İstavroz’un nevruda seyri güzel olur,
Arnavutköyü’nün şerbeti ve ciğer kebabı vardır:
Arnavudköyü’ne geldikde yanaşdı dellâk
Arnavud şerbetin içdi cigerin itdi kebâb” (Öztoprak, 2005: 17).

Bu sahilnamelerde bazı sahillere hakkında verilen bilgiler o bölgelerin zamanında ne ile maruf olduğuna dair kıymetli bilgiler içerir. Bunlardan bazılarını değinmek istiyoruz:

Vaniköy: Vaniköy İstanbul’un fethinden sonra “Paşa korusu” olarak anılır. IV. Murat devrinde bu kuru İmam-ı Şehriyârî olan Vâni Mehmet Efendi’ye verilmiş ve o tarihten sonra “Vaniköyü” ya da “Vaniköy” olarak anılır. Vani Mehmet Efendi tasavvuf erbabına, dervişlere, hususiyile Mevlevîlere husumetiyle tanınırdı.

Vânî Mehmet Efendi'nin bu olumsuz şöhretini bildiğinden olmalı ki şair Fennî,

Âbı zirâ ki mürâyî olana dermândur

Kâdı-zâde'liye Vaniköyü pek çesbândur

“Vaniköyü Kadızâdeli'ye pek uygundur zira suyu iki yüzlülere dermandır” diyerek Vaniköy'ün suyunun faydalı olduğunu hatta iki yüzlüleri bile iyileştireceğini söyler.” (Öztoprak, 2005: 19).

Kulelibahçe: Bugünkü Kuleli Askerî lisesinin bulunduğu bölge, Osmanlı döneminde *Kulelibahçe* olarak anılırdı. Fetihden önce de adı ‘Papaz Koruluğu’ idi.

Çengelköy:

İşte buldum sana sallanmağa bir özge mahal

Sözümü dinle rakîbâ yalnız Çengel'e gel

Fennî bu beytinde, “*Ey rakip! Sözümü dinle de Çengel'e gel, zira sana sallanacak çok özel bir yer buldum*” demek suretiyle, Çengel kelimesini hem *asılacak çengel* hem de Çengelköy anlamına kullanmıştır.

Bu beyitte *sallanmaktan* bahsedilmesi boşuna değildir, zira “Çengelköy'ün ‘Bekar Deresi’ni çevreleyen ağaçlıklar, zamanın gözde mesire yerlerinden idi. Buradan hareketle mesire yerlerinde salıncağa binip sallanma geleneği hatırlanabilir.” (Öztoprak, 2005: 20).

Üsküdar: Fenni Üsküdar'ı anlattığı bir beytinde şöyle der:

Ka'be toprağı diyü olsa bile nâm-ver

Üsküdar'dan dahi yeğdür bana küy-ı dilber

Bu beyitte Üsküdar için *Kâbe Toprağı* nitelemesi yapılır. Peki niçin? “*İstanbul'dan hacca gidecek adaylar Topkapı'dan Beşiktaş'a, Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçip burada toplanır, toplu halde yola çıkarlardı. Haccın başlangıç yeri olduğu için Osmanlı Döneminde Üsküdar 'Kâbe toprağı' sayılırdı.*

Şair İzzet Efendi de Üsküdar bağlarının çok safalı olduğundan bahseder:

Üsküdar bağları hayli safâlı ammâ

Şimsipaşa'yı makarr itdi gürûh-ı ahbâb (Öztoprak, 2005: 23).

Kavakbahçesi: “Üsküdar Selimiye’de bugünkü Selimiye Kışlası’nın bulunduğu mekân, Osmanlı döneminde Sultan bahçelerinden olup

Kavakbahçesi olarak anılırdı. Bahçe, 18. yüzyılda yeşilliği ile revaçta idi. Fennî de onun güzelliğine bir beyitte şairane bir eda ile şöyle dikkat çekiyor.

Kâmeti fikri hayâl-i ruh-ı âl-ile yine

Deşt-i dil ayını ile döndi Kavakbahçesi'ne.

“Sevgilinin boyunun düşüncesi ve al yanağının hayali ile gönül bozkırı Kavakbahçesine döndü yani güzelleşti ve şenlendi.” (Öztoprak, 2005: 27).

Sahilnamelerde bahsedilen yerlerin belirgin özellikleri üzerinde durulur ve o zamanki meşhur oldukları özellikleri ile anılır:

“Derviş Hilmî Dede de Sahil-nâme’sinde, tanıtımını yaptığı yerin veya sahil beldesinin belirgin özellikleri üzerinde durur.

Örneğin *Fındıklı, Dolmabahçe, Hisar, Emirgan, İstinye, Tarabya, Yeniköy, Beylerbeyi, Sultaniye, İncirli, Çubuklu ve Şerefabad eğlenme, mesire, zevk ve safa sürülen yerlerdir.*

Bazı beldelerin ise temayüz ettikleri özellikleri ön plana çıkarılmıştır.

Arnavutköy, tellaklarıyla;

Kefeli Köyü, çamurunun çok oluşuyla;

İncirli, sahip olduğu güzelleriyle;

Umuryeri ise *meyhaneleriyle* anılmıştır.” (Kaplan, 2015: 154).

Sahilnamelerin folklor açısından bir kaynak olmak özellikleri şüphesiz bunlardan ibaret değildir. Bu meselenin daha da açıklığa kavuşturulması için elbette ayrıntılı incelemeler gerekir. Biz burada birtakım örnekler vererek meselenin önemine dikkat çekmek istedik.

Sonuç olarak hem Keşti-nâmeler ve hem de Sahil-nâmeler folklorumuz açısından zengin malzemeler barındıran iki önemli türdür. Bu türün dahilindeki bütün metinler folklor malzemeleri açısından incelendiğinde ne kadar önemli kaynaklar olduğu görülecektir kanaatindeyiz. Her ikisi de deniz, sahil, kıyı ve gemi dünyasına ait metinler olduğu için insan ve deniz hayatının önemli verilerini bünyesinde taşımaktadır. Gemi, gemicilik ve gemi insanlarıyla ilgili terim ve hayat sahneleri, sahilde yer alan mekanlar ve bunların hangi yönleriyle meşhur oldukları ve bu mekanların gündelik hayat içerisindeki önem ve yeri, deniz ve gemiciliğe dair inançlar, atasözleri, deyim ve terimler, birtakım olağanüstü halk inanışları, deniz ve sahillerdeki -kimi bugün yaşayan ve kimi de artık unutulmuş- yer adları ve bunların bazılarının garip hikayeleri vb. bu metinlerin önemli folklorik özellikler barındıran yönleridir.

Tabii ki bütün bu folklorik ögelere sadece Keşti-nâmeler ve Sâhil-nâmelerde değil, Divan edebiyatının bütün nazım biçimi ve türleri arasında rastlamak mümkündür. Bu gözle okunduğunda Divan edebiyatımızın folklorumuz için çok önemli bir hazine barındırdığına kalben inanıyoruz. Ama bunun tespiti için de öncelikle “Divan şiiri hayattan kopuktur” yaftasının bir kenara bırakılması, hiçbir edebiyatın yaşamış olduğu çağın hayatından kopuk olmadığının kabul edilmesi gerekiyor. Zira “Bir çağın edebiyatı, edebiyatın içine sindirdiği çağın kendisidir.” (Sartre, t.y.: 113)

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü: Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Âşık Paşa (2000). *Garib-nâme*, (haz: K. Yavuz), İstanbul.
- Bektaş, E. (2011). 16. Asırda Gemi Yolculuğunu Yeren Bir Manzume: Cüyî'nin Keşti-nâme'si. *Turkish Studies*, Vol. 3, Issue 6, 601-613.
- Çelebioğlu, A. (1998). Eski Türk Edebiyatında Gemiyle İlgili Şiirler ve Bazı Hususiyetler. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB. Yayınları.
- Gündüz, E. (2016). Klasik Türk Şiirinde Bir Nazım Türü: Keşti-nâme. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C. 2, S. 1, 15-37.
- Kaplan, Y. (2015). Klasik Türk Edebiyatında Sahil-nâmeler ve Derviş Hilmi Dede'nin Sahil-nâmesi. *Root Educational and Social Science Journal*, Vol. 2(2), 148-159.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: H Yayınları.
- Öztoprak, N. (2005). Fennî ve İzzet Efendi'nin Sahilnamelerinde Üsküdar. *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri II*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları.
- Sartre, J. P. (t.y.). Bağımlılık. *Denemeler*, (Çev.: S. Eyüboğlu, V. Günyol), İstanbul: Say Dağıtım.
- Tietze, A. (1951). XVI. Asır Türk Şiirinde Gemicî Dili. *Türkiyat Mecmuası*, C. IX, 113-138.
- Tuncel, T. (2008). *Osmanlı Şiirinde Gemicilik Terimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- URL-1: <https://www.denizhaber.com/istanbul-bogazi-ve-akintilar#>
- URL-2: <https://www.wikiderya.org/wiki/orkoz>